

РОЛЬ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

Розглянуто роль та процеси утворення термінологічної лексики через найпродуктивніші способи англійського словотвору. Основна увага зосереджена на афіксації, інверсії та інших конвертованих дериваційних новоутвореннях. Простежено реалізацію смислових нюансів запозичених термінологічних одиниць в англійській лексико-семантичній системі мови.

Ключові слова: термінологічна деривація, афіксація, інверсія, форманти, калькування.

Рассматриваются роль и процессы терминологической лексики, продуктивные способы английского словообразования. Главный акцент сделан на аффиксации, инверсии и других конвертированных деривационных новообразованиях. Прослежено реализацию смысловых нюансов заимствованных терминологических единиц в английской лексико-семантической системе языка.

Ключевые слова: терминологическая деривация, аффиксация, инверсия, форманты, калькирование.

The article considers the role and processes of terminological vocabulary, as well as the productive methods of English wordbuilding. The focus of attention is on the suffixation, inversion and other conversion derivatives of new formations. The explication of borrowed terminological units in English lexical and semantic system of the language has been traced.

Key words: terminological derivation, affixation, inversion, formations, loan translations.

Постановка проблеми. Всебічний аналіз сучасного стану лексичної системи будь-якої мови неможливий без реального дослідження запозичених елементів з інших європейських мов. Концептуальним підґрунтям дослідження стали праці таких науковців, як О. С. Ахманова, Р. А. Будагов, В. М. Солнцев, С. В. Семчинський, Л. В. Щерба та інші. Дослідженням запозичень займалися також учені-лінгвісти: В. Д. Аракін, І. В. Арнольд, А. І. Смирницький та ін.

Сучасна англійська фахова термінологія насичена *гетерогенними* утвореннями, вивченням яких переймаються Ю. А. Зацний, В. Лейчик, Р. Помірко, Є. Скорохдько, С. Шелов, Е. Хауген та ін. Проте складні, деривативні процеси в англійській лексико-семантичній системі досі недостатньо вивчені та потребують наукового аналізу й узагальнення. Цим і зумовлена **актуальність** цієї статті.

Мета і завдання полягають у вивченні процесів, що відбуваються в сучасній лексико-семантичній системі мови, та передбачають:

- опис способів виникнення термінів за допомогою словотвірної парадигми;
- визначення джерела поповнення англійської терміновірної лексики в результаті міжмовних контактів.

Виклад основного матеріалу. До дериватів словотвірних типів належать складні слова, утворені внаслідок поєднання двох іменникових основ за допомогою інтерфікса, а також *термінологічна деривація*, скажімо: *hyperinflation – гіперінфляція*. Термін «термінологічна деривація», за Д. Шмельовим, трактується як «механізм перенесення найменування, тобто появи у слова нових значень» [4]. Інші дослідники трактують семантичну деривацію як «комплексне вчення про здобуття словами нових значень» (Н. Тропіна [3]), шляхом утворення складних назв – *gross profit – валовий прибуток*; поєднання займенника та іменникових основ – *self knowledge – самопізнання*; *production costs – собівартість*; *withdrawal of one's candidature – самовідвід кандидата тощо*.

Зупинімось, передусім, на таких регулярних словотвірних процесах, як конверсія та афіксація.

Конверсія – продуктивний словотвірний спосіб транспозиції слова однієї частини мови в іншу без матеріальних змін, як-от: *stand (n) – стійка, підставка, (амер. юр.) місце свідка в суді*; та *to stand down (v) – залишити місце свідка в суді*; *to stand as a Labour candidate – балотуватися кандидатом від Лейбористської партії*.

Інший приклад доповнює сказане: *suit – (law) the act, the process, in a court of law, legal*

prosecution – прохання, клопотання, процес у судовому законодавстві;

– *civil suit* – цивільна справа;

– *criminal suit* – карна справа;

– *suit for pardon* – клопотання про помилування; та *suitor* – (юр.) позивач. Ширша деривативна парадигма представлена такими численними прикладами конверсії:

– *to suit the punishment to the crime (to adapt)* – винести покарання згідно зі злочину;

– *to catch (v)* – *The police are confident that the murderer will be caught* – Поліція впевнена, що вбивцю буде ввіймано;

– *catching (n)* – привабливий, захоплюючий; або, як от:

– *shadow (n)* – тінь, шмигун; *He did it under the shadow of his father's name.* – Він вчинив це, прикриваючись ім'ям свого батька.

– *shadower (n)* – той, хто ходить по н'ятах; той, хто стежить;

– *I gave my shadower the slip.* – Я відірвався від переслідувача, мені вдалося уникнути стеження [6, с. 998].

Для конверсії як засобу творення нових слів шляхом деривації основними одиницями залишаються дієслово та іменник, які трансформуються у моделі V + N; N + V утворюють велику кількість нових термінів, скажімо: *to leaflet* – випускати; *to butterfly* – прогулюватись безцільно по місту.

Утворення іменників від дієслів менш продуктивне. Це пов'язано з тим, що в англійській мові іменники здебільшого утворюються афіксальним словотворенням. Цікавим є той факт, що в наш час до будь-якого іменника почали додавати складову, скажімо, твірну *-aholic*, яка зумовила появу низки нових композитів, наприклад:

– *workaholic* – людина, яка любить багато працювати;

– *clotheaholic* – людина, яка любить одяг;

– *milkaholic* – людина, яка любить молоко тощо.

Як і для афіксальних складених неологізмів, для нових конвертованих утворень характерна тенденція до появи багатокомпонентних структур, які швидко набувають лексикалізації. Так, іменники можуть утворювати дієслівні вирази: *the work to rule* – виступ робітників із вимогами дотримуватися всіх пунктів трудової домовленості.

Посилюється тенденція до утворення конвертованих одиниць шляхом усичення: *to psych out* – пригнічувати психологічно; *to psych up* – стимулювати, хвилювати тощо. Як відомо, конвертовані одиниці є особливим типом дериватів, оскільки їх утворення носить внутрішній (семантичний характер. При утворенні дієслів від іменників (живих істот) відбувається, так би мовити, «приглушення» семи «істота» і додавання семи «діяти згідно з істотою», як наприклад: *to butterfly* – літати безцільно по місту як метелик, або *a social butterfly* – світська красуня, особа, яка безцільно захоплюється то

одним то іншим; людина, яка активно займається громадською роботою.

Таким чином, під час конверсії, як засвідчують приклади, відбувається розширення змісту терміна завдяки потужному потенціалу стабільного інваріантного компонента (В. М. Солнцев [2, с. 218]).

Афіксація. За нашими спостереженнями, афіксальні одиниці складають приблизно третину всіх термінологічних новоутворень. В історії англійської мови кількість афіксів не була настільки різноманітною, як у наш час. Згідно з підрахунками вчених, за останніх 20 років в утворенні нових слів було використано понад сто суфіксів, серед яких до найпродуктивніших відносимо: *-er, -or, -ac, -acy, -ance, -ant, -ative, -ed, -ee, -error, -ary, -ing, -tion, -ional, -ish, -ism, -ist* тощо, які, зокрема, постійно поповнюють англійську афіксальну систему запозиченнями передусім із романських мов:

– *lawyer* – правник; *legislation* – законодавство;

– *investigator* – слідчий; *judiciary* – судовий;

– *co-existence* – співіснування; *suspect* – підозрюваний;

– *investigation* – розслідування; *terrorist* – терорист.

Як і всі інші елементи мови, афікси піддаються змінам і розширенню значення, скажімо такі словотвірні елементи: *anti* – протидія; *antiworld* – антисвіт, або ж суфікс *-ism*, в якого з'являється новий відтінок значення – прихильність до чогось, наприклад: *hippyism* – прихильність до культури хіпі; *afroism* – прихильність до культури Африки.

Так, найпродуктивнішим сленговим суфіксом, за нашими спостереженнями, є *-ie*. Форманти, утворені за його допомогою, обмежені у використанні рамками неофіційного спілкування, переважно серед молоді, наприклад:

– *groupie* – прихильник певної групи чи зірки, який усюди їх супроводжує;

– *preppie* – учень привілейованої приватної школи (використовується з іронією представниками середнього класу);

– *fundie* – фундаменталіст, особливо релігійний, або член радикальної групи, руху зелених тощо [7, с. 42].

Префіксація, як різновид афіксального словотворення за Н. Штернбергом [5, с. 146], може надати слову додаткового смислу. Серед префіксів переважають одиниці здебільшого латинського та грецького походження: *auto-, agri-, extra-, audio-, euro-, flexi-, poly-, sub-, post-, anti-, co-, de-, non-, pre-, ne-, in-, tele-, maxi-, mini-, super-*, тощо.

Для більшої ілюстративності наведемо приклади: *autocracy* – автократія; – *autogenesis* – самозародження, автогенез; *superannuation allowance* – розмір пенсії по старості; *superpower* – наддержжава; *teleshopping* – здійснювати покупки через комп'ютер, телефон; *tebanking* – здійснювати фінансові операції через комп'ютер; *subvention for study abroad* – дотація на навчання за кордоном, субвенція, державна фінансова

допомога; *subculture* – субкультура; – *polyhamia* – полігамія, багатомілюбність; *polyphony* – (лінг) передача одним графічним символом різних звуків; *antinomy* – антиномія, взаємна суперечність двох законоположень; *postpalatal* – поспалатальний, задньопіднебінний звук тощо [8, с. 47].

Досі немає однозначного трактування щодо назв морфем, які часто називають *напів-префіксами*, *псевдопрефіксами*, *префіксоїдами*, наприклад: *mono*, *tele* тощо. Як скажемо, продуктивний в американському неформальному спілкуванні префікс: *mega-* який виступає емпатичним фрагментом слова. В останні роки цей префікс використовується в лексиконі підлітків. Наприклад, для вираження вищої оцінки якоїсь події, людини, використовується слово «*megadual*» – *щось дуже хороше*, – *dual* у цьому випадку вживається в значенні *удвічі кращий*. Часто цей префікс використовується в мистецтві та шоу-бізнесі, як от:

– *A megabook is a book expected to be megahit, perhaps making somebody megarich, або в комерції: a megafirm – велика фірма, бізнес* [9, с. 58]. Додамо, що, у свою чергу, лише така велика фірма чи уряд можуть здійснювати *megaprojects* – *проекти великих розмірів, дуже дорогі та складні*.

Останнім часом деякі форманти активно утворюють неологізми в різних терміносистемах, а також частково входять у повсякденну лексику. Так, із розвитком науково-технічного прогресу префікс *nano-* грецького походження, який означає «карлик» бере активну участь у словотвірних процесах, зокрема, технологічних термінів: *nanotechnology*, *nanosystem*, *nanoprocessor*, *nanorobot* etc. Семантична морфема *nano-* в цьому випадку розширюється, вказує на розміри об'єктів приблизно в мільярд разів менші. Утворення неологізмів із морфемою *nano-* пов'язане з великою кількістю сучасних наукових робіт та винаходів. Завдяки цьому префіксу утворилася велика кількість неологізмів, що свідчить про динамічний розвиток цієї групи морфем.

За останнє десятиріччя значно зросла роль основокладання. Серед складних неологізмів у цілому переважають двокомпонентні одиниці. Основними моделями продовжують залишатися: *N+N – N*; *A + N – N*. Наприклад: *power lunch* – *робочий ленч (обід), де на високому рівні обговорюються політичні та бізнесові проблеми*; *ethnic cleansing* – *масове вигнання або винищення людей етнічної меншості чи релігійної групи на певній території*; *gesture politics* – *політична акція, яка зосереджена першочергово на народних цінностях та на впливовій народній думці*; *hot button* – *результат чи цікавість, що спонукає людей зробити особливий вибір серед споживчих товарів, політичних кандидатів чи соціальних структур*; *safe haven* – *захисна зона в країні, призначена для членів релігійної чи етнічної меншості*; *shareholder economy* – *економіка, коли кожен член суспільства зацікавлений в економічному процесі* [8, с. 166].

Серед європейських мов, вплив французької особливо позначився на системі англійського словотвору. Це стосується окремих запозичених французьких суфіксів та префіксів, які приєднувались до англійських коренів. Для прикладу, (*fp*). суфікс *-ess*, який є ознакою іменників жіночого роду, потрапив в англійську мову (*princess*, *baroness*), а приєднавшись до англійських коренів, зумовив утворення нових слів – *goddess*, *murderess*.

Словотвірні суфікси, що часто траплялись у запозичених словах, не піддавались процесам спрощення, сприймалися як такі, що ставали засобом творення нових слів від англійських коренів. До них відносимо: *-able*, *-ible*, які мають інтернаціональний характер та утворюють прикметники зі значенням *той, що може піддаватися дії, позначеній дієсловом: admirable, tolerable, flexible*. Згадані суфікси утворюють міжмовну кореляцію (аналогія), яка була запозичена з латини, тобто уподібнення як наслідок впливу, який справляють один на одного елементи мови, що пов'язані між собою. Щодо французьких префіксів *-dis*, *-des* < лат., із негативним значенням, які виявилися продуктивними в англійській мові, спочатку стосувалося французьких запозичень *disappoint*, *disdain*, *dishabille*. Пізніше вплив французької мови на англійську простежується у глибших семасіологічних процесах, проте для виявлення усіх французьких запозичень потрібен більш глибокий науковий аналіз історії появи у мові кожної лексичної одиниці (В. П. Секирин [1, с. 87]).

Для прикладу, слово *family* вживається в тому значенні, яке мало у французькій мові, а саме *рід, сім'я, сімейство*, а в XVII ст. в англійській мові воно означало *слуги, домогачді*. У середині XX ст. виникло поняття «агонія» сім'ї. На той час сімейні відносини визнавалися обтяжливими та певною мірою ганебними. Зокрема, в Америці з'явився термін *the fam* (*скорочення від family*), який висловлював найвищий ступінь зневаги: *He's sunk in the fam and never appears in the public*. – *Він погруз у сімейних справах і ніколи не з'являється на людях* [9, с. 47].

Зміни у словниковому складі мов і проникнення іншомовних запозичень спричинили семантично-стилістичні зміни, які привносять у семантику терміна варіативність відтінків смислів і стилістичні емоційно-експресивні забарвлення. Отже, у результаті конотативних процесів виникають та реалізуються смислові нюанси запозичених одиниць, головню на основі метафоричного та метонімічного перенесення.

Для прикладу (*im*). *comprania* > *lat. compagne* > *com*. – з та *panis* – *хліб*, початково означало – *солдатів, що жили разом та ділились хлібом*, згодом *будь-яка інша група людей*, а в сучасний період – *організація, підприємство* тощо (*company of persons*) [6, с. 202].

Вивчення ступеня лексичної асиміляції італійських запозичень показало, що вони в англійській мові беруть активну участь у

словотворенні. Передусім це – конверсія, афіксація та утворення складених слів: *bandit* > *to bandit*; *cavalcade* > *to cavalcade*. Кожне логічне переосмислення значення іменника приводить до утворення смислу. Так, трансферне запозичення *duel*, конвертоване в дієслово, отримало смисли: *битися або вбити на дуелі*. Іменник *manage* базується на метафоричному переосмисленні значення дієслова *to manage* – *управляти, контролювати*.

Інтенсивність цього процесу можна простежити на таких дериватах: *contrabandage* < *im. contrabando*, *balloteer*, (*im. ballota carnavalesque*, < *im. carnival*) *macaronism* < *im. macaroni*, *cavalierism*, *cavalierish* через *фр. м.* > *im. cavaliere*, *duelist* через *фр. м.* > *im. duello*); *fascist* і т. д. [9], де спостерігаємо кореляцію суфіксів германського та романського походження. До речі, останнє слово пов'язане з латинським словом *fascis* – назва емблеми виконавчої влади у древньому Римі (пучок березових прутів із встромленою посередині сокирою). Варто додати, що в англійській мові, як і в інших європейських мовах, вживаються деякі італійські фразеологічні сполучення, наприклад *sotto voce* – *пошепки, унівогласа* тощо.

Додамо, що процес суфіксації здійснюється за такими схемами: транспонуюча – $N + Suf = A$ (*tarantular*, *macaronic*), $N + Suf + V$ (*pedantize*, *cartelize*), нетранспонуюча – $N + Suf = N$ (*gondoleet*, *balotist*, *management*).

Цілком закономірно, що італійські запозичення в англійській мові частіше адаптують суфікси романського походження. У низці випадків має місце синтезація (аглютинація) двох суфіксів: *managable* + *ness*, *pedantic* + *al* + *ly*, *manager* + *ess* (+ *ship*, + *ial*), *cavalierish* + *ness*.

Калькування є одним із поширених типів англо-німецької мовної взаємодії. Так, німецький префікс *uber-*, який поширений у низці германізмів, став словотвірним формантом і конкурує з грецьким *super-* в американському та британському варіантах англійської мови. Останній, у свою чергу, широко використовується в німецькій мові, створюючи, в основному, неологізми-іменники (*ubercomputer*, *uber-oligarch*, *uber-herd*), хоча зустрічаються й випадки з'єднання цього префікса з прикметниками (*uber-powerful*, *uber-rich*).

Доходимо висновку, що іншомовні запозичення в англійській мові частіше адаптують суфікси романського походження. Міжмовна кореляція дериваційних компонентів зумовлена використанням генетично тотожної афіксації інших продуктивних способів терміноутворення. Термінологічна деривація найвиразніше засвідчує результати міжмовних впливів та термінологічних контактів інших європейських мов.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в концептуальному потенціалі дериваційних термінотвірних елементів їх конотативного наповнення, а також укладання галузевих термінологічних словників нового покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Секирин В. П. Заимствования в английском языке / В. П. Секирин. – М. : Изд-во. Наука, 1999. – С. 87.
2. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Наука, 1977. – 341 с.
3. Тропина И. И. Семантическая деривация. Мультипарадигмальные исследования : [монография] / И. И. Тропина. – Херсон, 2003. – 336 с.
4. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 278 с.
5. Штейнберг Н. М. Аффиксальное словообразование во французком языке / Н. М. Штейнберг : Изд-во Ленинградского университета, 1976. – 204 с.
6. Random House Dictionary of the English Language Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.randomhouse.com/about/history.html.
7. Roget's International Thesaurus / [rev. by R. L. Chapman]. – 4th ed. – New York ; London & Glasgow : Harper Collins Publ, 1991. – 1317 p.
8. Scribner Dictionary by William D Halsey (editorial director). – California : Macmillan Publishing Company / Mission Hills, 1986. – 1190 p.
9. Webster's New Explorer Dictionary & Thesaurus. Springfield / [ed. by Merriam Webster]. – New York : Federal Street Press, 1964. – 2230 p.

© Дудок Р. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 21.03.2013 р.

ДУДОК Роман Іванович – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів.

Коло наукових інтересів: семасіологічне термінознавство: структура, семантика та функціонування англійського терміна.